

Tablo 3: Dünya Ticaret Hacmi

	2001	2002	2003 (1)	2004 (1)
Dünya Ticaret Hacmi (2)	0,1	3,2	2,9	5,5
(Mal ve Hizmet Ticareti)				
İhracat				
Gelişmiş Ülkeler	-1,0	2,2	2,8	4,8
Gelişmekte Olan Ülkeler	1,6	6,0	5,1	7,8
Geçiş Süreci Ülkeleri	11,9	6,3	6,6	8,1
İthalat				
Gelişmiş Ülkeler	-0,8	2,2	1,6	5,2
Gelişmekte Olan Ülkeler	2,7	6,5	4,3	6,9
Geçiş Süreci Ülkeleri	6,0	6,3	5,8	5,6

Kaynak: IMF World Economic Outlook, September 2003

(1): Tahmin.

(2): Dünya ihracatı ve ithalatındaki yıllık yüzde değişimin ortalaması.

Gelişmekte olan ülkeler ile geçiş süreci ülkelerinin ihracat ve ithalat artış oranları, gelişmiş ülkelere göre daha yüksek gerçekleşecektir.

Gelişmiş ülkelerin ihracat ve ithalat hacimlerinde 2002 yılında % 2,2'lik artış olurken, 2003 yılında ihracat artış oranlarının % 2,8'e yükseleceği, ithalat artış oranlarının ise % 1,6'ya gerileyeceği tahmin edilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin ihracat hacimleri artışının % 6'dan % 5,1'e, ithalat hacimleri artışının da % 6,5'den % 4,3'e gerileyeceği öngörülmektedir. Geçiş süreci ülkelerinin ihracat hacimleri artış oranının % 6,3'den % 6,6'ya yükselmesi, ithalat hacimleri artış oranının ise % 6,3'den % 5,8'e gerilemesi beklenmektedir.

B. TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER

Yaklaşık son otuz yıl içinde Türkiye ekonomisi çok sayıda kriz yaşamıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) destekli istikrar programları ile bu krizler aşılmaya çalışılmıştır. Ancak istenen sonuç tam olarak sağlanamamış, Türkiye ekonomisi sorunlarından arınarak beklenen başarı düzeyini bir türlü yakalayamamıştır. Aksine sorunlar zamanla daha da zorlaşmış ve karmaşıklaşmıştır. Krizin biri bitmeden diğeri başlamıştır. En son 2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat ayında art arda iki mali kriz yaşanmıştır. Bu krizleri aşabilmek amacıyla 2001 yılı Mayıs ayında "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" adı altında IMF destekli yeni bir ekonomik program uygulamaya konulmuştur. Bu programdan da istenen sonuçlar elde edilememiştir. Bunun üzerine Uluslararası Para Fonu'na 18 Ocak

2002 tarihinde güçlendirilmiş orta vadeli bir ekonomik programı uygulamaya koymak amacıyla yeni bir niyet mektubu sunulmuştur. IMF İcra Direktörleri Kurulu'nun 4 Şubat 2002 tarihinde niyet mektubunu onaylaması ile 3 yıllık bir dönem kapsayan stand-by düzenlemesi yürürlüğe girmiştir.

Programın düzenli gözden geçirmeler, ön koşullar, kantitatif performans kriterleri, gösterge niteliğindeki hedefler ve yapısal performans kriterleri ile yapısal kriterler vasıtasıyla izleneceği açıklanmıştır. Gözden geçirmelerin Mart, Mayıs ve Temmuz 2002'de olmak üzere iki ayda bir, Ekim 2002'den itibaren de üç ayda bir gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Gözden geçirme çalışmaları belirtilen zamanlarda gerçekleştirilememiş, tarihlerde kaymalar olmuştur. Birinci gözden geçirme 15 Nisan 2002, ikinci gözden geçirme 28 Haziran 2002, üçüncü gözden geçirme 7 Ağustos 2002 tarihinde yapılırken, Ekim 2002'de yapılması gereken dördüncü gözden geçirme 2002 yılında tamamlanamamıştır. 2003 yılına kayan dördüncü gözden geçirme 18 Nisan 2003 tarihinde, beşinci gözden geçirme 1 Ağustos 2003 tarihinde ve altıncı gözden geçirme de 18 Aralık 2003 tarihinde tamamlanmıştır.

2002 yılında ekonomik programın kararlılıkla uygulanması sonucu makro ekonomik göstergelerde iyileşme başlamıştır. Türkiye ekonomisi hızlı büyüme sürecine girmiş, yıl sonunda büyüme hızı başlangıç ve revize hedefleri aşarak % 7,9 oranında gerçekleşmiştir. Enflasyon oranları hedeflenen değerlerin altında kalmıştır. Bu gelişmeler Türkiye'nin kronikleşmiş sorunlarının aşılabileceği yönündeki beklenti ve umutları güçlendirmiştir.

2003 yılında ekonomideki büyümeyi devam ettirmek, düşme sürecine girmiş enflasyonu daha da aşağıya çekmek ve kamu borç stokunu sürdürülebilir seviyeye indirmek temel makro ekonomik amaçlar olarak öne çıkmıştır. Yıl içinde bu hedeflere ulaşmaya yönelik politikalar izlenmiştir.

Türkiye ekonomisinde 2002 yılında başlayan büyüme süreci 2003 yılında da devam etmiştir. GSMH artış oranı % 5'lik program hedefini 0,9 puan aşarak % 5,9 düzeyinde gerçekleşmiştir. Böylece iki yıl üst üste hedefleri aşan yüksek büyüme hızına ulaşılmıştır.

2003 yılının birinci üç aylık döneminde ekonomik gelişmeler Irak savaşı olumsuz bir şekilde etkilenirken, savaşın beklenenden kısa sürmesiyle geleceğe

yönelik belirsizlikler azalmıştır. Ekonomik istikrarın devam etmesi, bekleyişlerde meydana gelen iyileşme, stok artışları, ihracattaki artışı karşılamak için yapılan üretim, sanayi, ticaret, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde meydana gelen büyüme, ithalat vergisindeki artış, özel tüketim ve yatırım harcamalarındaki canlanma 2003 yılındaki büyümede belirleyici olmuştur.

Tarım sektörü çiftçilik ve hayvancılık ile ormancılık üretimindeki olumsuz gelişmelere bağlı olarak % 2,5 küçülmüştür. Sanayi sektöründe madencilik ve taşocakçılığı sektöründeki küçülmeye rağmen, imalat sanayi ve enerji sektöründeki yüksek oranlı artışa bağlı olarak % 7,8 büyüme gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörü, inşaat ve mali kuruluşlar sektörlerindeki küçülmeye rağmen büyük ölçüde ticaret ve ulaştırma-haberleşme sektörlerindeki artışlara bağlı olarak % 5,2 büyümüştür. İthalatta meydana gelen artışın etkisiyle ithalat vergisi % 22,6 artmıştır.

2003 yılında kamu tüketim harcamaları uygulanan sıkı maliye politikası nedeniyle % 2,4 küçülürken, GSYİH'nın en önemli bileşeni olan özel tüketim harcamaları kriz nedeniyle ertelenen iç talebin canlanmaya başlamasıyla % 6,6 artış göstermiştir. Böylece toplam tüketim harcamalarında % 5,6 artış olmuştur.

Kamu sektörü yatırım harcamaları % 11,5 küçülürken, özel sektör yatırım harcamaları % 20,3 artmış, böylece toplam yatırım harcamalarında % 10 artış meydana gelmiştir.

Kişi başına Gayri Safi Milli Hasıla, 2003 yılında ekonomide meydana gelen büyümenin yanı sıra Türk Lirası'nın dolar karşısında değer kazanmasının da etkisiyle % 30,2 artarak 3.383 dolara yükselmiştir. Satınalma Gücü Paritesine göre de kişi başına reel GSYİH, bir önceki yıla göre % 4,8 artarak 6.718 dolar olmuştur. 1987 yılı fiyatlarıyla ise 2003 yılında kişi başına GSMH % 4,2'lik artışla 1.742 bin TL olurken, 1997 yılı düzeyine gelememiştir.

Üretimde meydana gelen artış kapasite kullanım oranlarını olumlu yönde etkilemiştir. 2002 yılında % 75,4 olan toplam imalat sanayi kapasite kullanım oranı, 2003 yılında 2,9 puanlık artışla % 78,3'e yükselmiştir. Kapasite kullanım oranı kamu kesiminde 2,2 puan artarak % 83,8'e, özel kesimde 3,2 puan artarak % 75,9'a yükselmiştir.

2002 yılında kamu kesimi sabit sermaye yatırımları % 22,2 azalırken, özel sektör sabit sermaye yatırımları % 22 oranında artmıştır. Böylece toplam sabit sermaye yatırımlarında % 5,5'lik artış olmuştur.

Özel sektör sabit sermaye yatırımları içinde tarım, madencilik, imalat, ulaştırma-haberleşme, turizm, eğitim ve sağlık sektörlerinin payı artarken, enerji ve konut sektörlerinin payı azalmıştır. Kamu sektörü sabit sermaye yatırımları içinde madencilik, konut, eğitim ve sağlık sektörlerinin payı artarken, tarım, imalat, enerji, ulaştırma-haberleşme ve turizm sektörlerinin payı ise azalmıştır.

2003 yılında da ekonominin genelinde gerçekleşen büyüme, lokomotif sektörlerden biri ve büyük bir istihdam yaratma kapasitesine sahip olan inşaat sektörüne yansımamıştır. İnşaat sektöründe ekonomik kriz sonrası başlayan küçülme 2003 yılında derinleşerek devam etmiştir. 2002 yılında % 5,6 olan inşaat sektöründeki küçülme, 2003 yılında 3,4 puanlık artışla % 9'a yükselmiştir. Belediyeler tarafından yapı ruhsatı verilen toplam inşaat alanında 1998 yılından beri yaşanmakta olan düşüş sona ermekle birlikte, yapı kullanma izin belgesi verilen yapıların inşaat alanındaki küçülme 2003 yılında da devam etmiştir.

2003 yılında bir önceki yıla göre belediyeler tarafından yapı ruhsatı verilen inşaat alanında % 19,2 artış olurken, yapı kullanma izin belgesi verilen yapıların inşaat alanında % 6,2 küçülme meydana gelmiştir.

Teşvik belgesine bağlanan yatırımların tutarı 2002 yılına göre nominal olarak % 65,1, reel olarak % 31,4 artmıştır. 2003 yılında verilen 26 katrilyon TL'lik yatırım teşvik belgesi ile 181.835 kişiye istihdam sağlanması amaçlanmıştır.

2003 yılında teşvik belgesine bağlanan yatırımlar içinde % 50,4'lük pay ile imalat sanayi sektörü ilk sırada yer alırken, hizmetler sektörünün payı % 45,1, enerji sektörünün payı % 1,9, madencilik ve tarım sektörlerinin payları % 1,3 olmuştur. 2002 yılına göre tarım ve hizmetler sektörünün payı artarken, madencilik, imalat sanayi ve enerji sektörünün payı azalmıştır.

Teşvik belgesine bağlanan yatırımların % 62,5'lik kısmını komple yeni yatırımlar oluştururken, onu % 21,8 ile tevsi yatırımları, % 4,6 ile tamamlama yatırımları, % 3,8 ile yenileme yatırımları izlemiştir. 2002 yılına göre nakil, kalite düzeltme, darboğaz giderme ve modernizasyon yatırımlarına verilen teşvik belgeleri tutarında düşüş olurken, diğer yatırımlara verilen teşvik belgelerinin tutarlarında artış olmuş, restorasyon, mamül çeşitlendirme ve araştırma geliştirme kapsamında teşvik belgesi verilmemiştir.

2003 yılında bir önceki yıl düşme eğilimine girmiş olan enflasyonun belirlenen hedefler doğrultusunda daha da aşağıya çekilmesi hedeflenmiştir. 2003 yılı sonunda 12 aylık fiyat artış hızının TEFE’de % 17,4’e, TÜFE’de ise % 20’ye indirilmesi amaçlanmıştır. Yıl içinde % 20’lik TÜFE artış hızı hedefinde değişiklik yapılmazken, TEFE artış hızının % 16,5 olacağı öngörülmüştür.

Yıl sonunda TEFE ve TÜFE artış hızları hedeflerin altında gerçekleşmiştir. Böylece enflasyon oranları iki yıl üst üste öngörülen düzeylerin altında kalmıştır. Türkiye kronikleşen enflasyon problemini çözme yolunda önemli bir mesafe katetmiştir.

Enflasyondaki olumlu gelişmede; başta para ve maliye politikalarının kararlılıkla uygulanması ve Irak savaşının beklentilerin aksine kısa sürmesine bağlı olarak oluşan güven ortamı ve enflasyon bekleyişlerindeki iyileşme, Türk Lirası’nın diğer ulusal paralar karşısında değer kazanması, maliyet koşullarındaki olumlu gelişme, kamu kesimi fiyatlarının enflasyon hedefi ile tutarlı belirlenmesi, iç talepteki artışın sınırlı düzeyde kalması, bazı sektör ve tüketim grubu fiyat artışlarının önemli miktarda gerilemesi etkili olmuştur.

Toptan eşya fiyatları endeksi artış oranı bir önceki yıla göre 16,9 puan düşerek % 13,9’a gerilerken, % 16,5 olacağı öngörülen hedefin de 2,6 puan altında kalmıştır. Oniki aylık ortalamalara göre de 2002 yılında % 50,1 olan TEFE artış hızı, 2003 yılında 24,5 puan düşerek % 25,6 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Oniki aylık ortalamalara göre sektörler itibariyle en yüksek fiyat artış hızı % 33,9 ile tarım sektöründe olurken, onu % 26,1 ile madencilik sektörü, % 23,8 ile imalat sanayi sektöründeki fiyat artışları takip etmiş, en düşük fiyat artış hızı ise % 11 ile enerji sektöründe gerçekleşmiştir. Çekirdek enflasyon olarak tanımlanan özel sektör imalat sanayi fiyat artış hızı % 21,8 olmuştur.

2002 yılında % 29,7 olan oniki aylık tüketici fiyatları artış hızı, 2003 yılında 11,3 puan düşerek % 18,4’e gerilerken, öngörülen % 20’lik hedefin de 1,6 puan altında kalmıştır. Oniki aylık ortalamalara göre ise 2002 yılında % 45 olan TÜFE artış hızı, 2003 yılında 19,7 puanlık düşüşle % 25,3’e gerilemiştir.

Ana harcama grupları itibariyle kültür ve eğlence, ev eşyası, ulaştırma ve konut alt sektörlerindeki fiyat artışları TÜFE genel endeksi artış hızının altında kalmıştır. Giyim ve ayakkabı, sağlık, gıda, içki ve tütün, lokanta, pastane ve otel ile eği-

tim harcamalarındaki fiyat artışları ise TÜFE genel endeksi artış hızının üzerinde gerçekleşmiştir. En yüksek oranlı fiyat artışı % 37,1 ile eğitim harcamalarında olurken onu, % 34,2 ile lokanta, pastane ve otel, % 28,7 ile gıda, içki ve tütün harcamalarındaki artışlar izlemiştir. En düşük oranlı fiyat artışları da sırasıyla % 14 ile eğlence ve kültür, % 16,7 ile ev eşyası ve % 23,5 ile ulaştırma harcamalarında meydana gelmiştir.

2003 yılı başında, yıl içinde uygulanacak olan para politikası stratejisi açıklanmıştır. Para politikasının 2002 yılında olduğu gibi 2003 yılında da fiyat istikrarı temel amacı çerçevesinde oluşturulacağı, temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz oranlarının sadece ve sadece enflasyon hedefine ulaşmak amacıyla etkin olarak kullanılacağı bildirilmiştir. Enflasyon hedeflemesine geçilene kadar 2002 yılında olduğu gibi örtük enflasyon hedeflemesi stratejisine devam edileceği, kısa dönemli faiz oranlarının gelecek dönem enflasyonuna odaklı olarak belirleneceği ve para tabanının yine ek bir çapa işlevi göreceği belirtilmiştir.

Uluslararası Para Fonu'na 5 Nisan 2003 tarihinde verilen stand-by anlaşmasının dördüncü gözden geçirmesine ilişkin niyet mektubunda, 2003 yılı için % 5 oranındaki reel büyüme tahmini ve % 20 oranındaki yıl sonu enflasyon hedefi ile uyumlu üçer aylık bir para tabanı programı geliştirildiği bildirilmiştir. Para tabanı, net iç varlıklar ve net uluslar arası rezervler için performans kriteri ve gösterge niteliğinde hedefler konulmuştur. Para tabanı talebinde önemli kaymalar olması halinde parasal hedeflerin değiştirilmesi kararlaştırılmıştır.

2003 yılı içinde belirlenen tüm hedef ve kriterlere ulaşılmıştır. Aralık ayı sonunda para tabanı 14.657 trilyon TL, net uluslar arası rezervler (eksi) - 536 milyon dolar, net iç varlıklar da 25.997 trilyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Merkez Bankası 2002 yılında enflasyon hedeflemesine yönelik güçlendirilmiş ekonomik veri tabanları ve raporlama paketlerini, enflasyon tahmin sistemlerinin geliştirilmesini ve üç aylık temel bir makroekonomik modelin hazırlanmasını içeren kurumsal ve teknik hazırlıklarını tamamlamıştır. Ancak bununla birlikte, 2003 yılında gerekli koşulların bir kısmı yerine getirilemediği için enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçilememiştir. Enflasyon hedeflemesine ilişkin önkoşulların yerine getirilmesine yönelik çabalar devam ettirilmiş, enflasyon tahmini ve modellemesinin daha da geliştirilmesini içeren teknik hazırlıklarda ilerleme kaydedilmiştir.

2003 yılında da kısa vadeli faiz oranları para politikası uygulamalarında enflasyon beklentilerini yönlendirmek ve fonlama maliyetlerini belirlemek amacıyla Merkez Bankası tarafından etkin bir şekilde kullanılmıştır. Maliyet yönlü enflasyonist baskının ortadan kalkması, geleceğe yönelik enflasyon beklentilerinin iyileşmesi ve mali disiplinin kararlılıkla sürdürülmesine bağlı olarak Merkez Bankası yıl içinde 6 defa kısa vadeli faiz oranlarını indirmiştir. Bu indirimler sonucu, Nisan ayı içinde % 44 olan gecelik borçlanma faiz oranı ile % 51 olan borç verme faiz oranı sırasıyla % 26 ve % 31'e düşürülmüştür.

Bütün bu gelişmeler sonucu, 2003 yılı sonunda dolaşımdaki para % 40,5, dar tanımlı para arzı M1 % 51,2, geniş tanımlı para arzı M2 % 32,2, M2Y para arzı % 12,3, M3 para arzı % 34,4 artmıştır. Reel olarak dolaşımdaki para % 23,4, M1 % 32,7, M2 % 16,1, M3 % 18 artarken, M2Y % 1,4 azalmıştır.

Bankalardaki Türk Lirası cinsinden toplam mevduat % 34,4 artarken, döviz tevdiat hesapları % 4,6 azalmıştır. Reel olarak Türk Lirası cinsinden mevduatlar % 18 artarken, döviz tevdiat hesapları % 16,2 azalmıştır. Kredi stoku nominal olarak % 48,2 artarken, reel olarakta % 30,1 artmıştır.

Bankacılık sektörüne yönelik olarak 15 Mayıs 2001 tarihinde Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı çerçevesinde başlatılan uygulamalara 2003 yılında devam edilmiştir. Bankacılık sektöründe 2002 yılında 54 banka faaliyet gösterirken, bu sayı 2003 yılında 50'ye gerilemiştir. 2003 yılında banka sayısındaki azalmanın yanısıra, şube sayısı da 143 adet azalarak 5.963'e düşmüştür. Bankacılık sisteminde çalışan sayısında 2002 yılına göre önemli bir değişiklik olmamıştır. 2002 yılında bankacılık sisteminde 123.271 kişi olan çalışan sayısı, 2003 yılında 28 kişi azalarak 123.243 kişi olmuştur.

2003 yılı sonu itibariyle 208'i büyük ölçekli, 103'ü küçük ölçekli olmak üzere toplam 311 firma Finansal Yeniden Yapılandırma Programı kapsamına alınmıştır. Bu firmalardan 72'si küçük ölçekli, 184'ü büyük ölçekli olmak üzere 256 tanesi ile yeniden yapılandırma anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmalarda 563,6 milyon doları küçük firmalara, 4.944,9 milyon doları büyük firmalara ait olmak üzere toplam 5.508,5 milyon dolarlık kredi borcu yeniden yapılandırılmıştır.

2003 yılı maliye politikasının temel önceliği, kamu kesimi harcamalarını kontrol altında tutarak faiz dışı kamu dengesinde sağlanan fazlanın daha da artırılması

ve hedeflenen enflasyonla uyumlu gelirler politikasının yürütülmesi olarak belirlenmiştir. Maliye politikası GSMH'nın % 6,5'i oranında kamu sektörü faiz dışı fazlası verecek şekilde oluşturulmuştur. Bu hedefe ulaşabilmek için yıl içinde bazı ilave tedbirler alınmıştır. Gelir artırıcı ve harcama kısıcı önlemler uygulamaya konulmuş, yapısal düzenlemelere devam edilmiştir. Böylece 2003 yılında mali disiplin büyük ölçüde sağlanmıştır.

3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel seçim nedeniyle 2003 yılı bütçesi zamanında yürürlüğe girememiştir. Bu nedenle 2003 yılının ilk üç ayında geçici bütçe uygulamasına gidilmiştir. Geçici bütçede harcamalar 31,8 katrilyon TL, gelirler 18,3 katrilyon TL, bütçe açığı da 13,5 katrilyon TL olarak programlanmıştır. 31 Mart 2003 tarihinde de mali disiplinin sağlanmasını ve kamu borç stokunun sürdürülebilmesini öngören kamu sektörü faiz dışı fazla hedefi ile uyumlu 2003 bütçesi yayınlanmıştır. Bazı harcama kalemlerinde ortaya çıkan ilave ödenek ihtiyacını karşılamak amacıyla Ek Bütçe Kanunu çıkarılarak 22 Kasım 2003 tarihinde yayınlanmıştır.

2003 yılında konsolide bütçe harcamalarının 145.949,1 trilyon TL, konsolide bütçe gelirlerinin 100.782 trilyon TL olması öngörülmüştür. Bunun sonucunda bütçe dengesinin 45.167,1 trilyon TL açık vermesi, faiz dışı dengenin ise 20.282,9 trilyon TL olması hedeflenmiştir. Ancak daha sonra yıl sonu için öngörülen konsolide bütçe harcamaları 142.300,4 trilyon TL, konsolide bütçe açığı 41.518,4 trilyon TL, faiz dışı denge de 17.680,1 trilyon TL olarak revize edilmiştir. Konsolide bütçe gelir hedeflerinde bir değişiklik yapılmayarak 100.782 trilyon TL'lik ilk hedef korunmuştur.

2003 yılı sonunda konsolide bütçe gelirleri % 32,6'lık artışla 100.238,1 trilyon TL, konsolide bütçe harcamaları % 21,1'lik artışla 140.054 trilyon TL olmuştur. Böylece revize hedeflerin, harcamalar 2.246,5 trilyon TL, gelirler ise 543,9 trilyon TL altında gerçekleşmiştir.

Faiz oranlarındaki düşüşe bağlı olarak faiz ödemelerinin hedefin altında kalması nedeniyle bütçe açığında beklentilerin üzerinde bir performans ortaya çıkmıştır. 2002 yılında 40.090 trilyon TL olan konsolide bütçe açığı, 2003 yılında % 0,7'lik düşüşle 39.815,9 trilyon TL'ye gerilerken, revize hedefin 1.702,6 trilyon TL altında gerçekleşmiştir. 2002 yılında 11.780,6 trilyon TL olan faiz dışı denge, 2003 yılında 18.793,3 trilyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir.

Kamu kesimi borçlanma gereği 2002 yılına göre % 10,8 azalarak 34,9 katrilyon TL'den 31,1 katrilyon TL'ye düşmüştür. 2002 yılında 17 katrilyon TL olan bütçe faiz ödemeleri hariç kamu kesimi finansman dengesi fazlası 2003 yılında 27,5 katrilyon TL olmuştur. Bir önceki yıla göre kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı 4,1 puan azalarak % 8,7, faiz dışı kamu kesimi fazlasının GSMH'ya oranı 1,5 puan artarak % 7,7 düzeyinde gerçekleşmiştir.

2003 yılında 2,1 milyar dolar nakit özelleştirme geliri elde edilmesi öngörülmüştür. Yıl içinde özelleştirme çalışmaları öngörüldüğü şekilde yürütülemediği, kayda değer bir özelleştirme yapılamamıştır. 2003 yılında 172 milyon dolarlık özelleştirme yapılabilmektedir.

2003 yılında ekonomik programın en öncelikli hedeflerinden biri kamu borcunun sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik bir borçlanma politikası izlenmesi olmuştur. Bu çerçevede finansman ihtiyacının mümkün olan en düşük maliyetle karşılanması hedeflenmiştir.

Erken genel seçim sonrasında siyasi istikrarın sağlanması, ekonomik programın kararlılıkla uygulanması ve Irak savaşının yarattığı belirsizliğin kısa sürede ortadan kalkması borçlanmada olumlu etki yapmıştır. Borcun sürdürülebilirliğine ilişkin endişeler azalmış ve borçlanma koşullarında iyileşme sağlanmıştır.

2003 yılında iç borç stoku % 29,7'lik artışla 194.386,7 trilyon TL'ye yükselmiştir. Bu borcun 168.973,6 trilyon TL'si (% 86,9) tahvil, 25.413,1 trilyon TL'si (% 13,1) bonolardan oluşmuştur.

2003 yılında 2002 yılına göre borçlanma maliyeti ve vade yapısında iyileşme olmuştur. Ortalama bileşik iç borç faiz oranı 18,8 puanlık düşüşle % 63,8'den % 45'e gerilerken, borçlanmanın vadesi 253 günden 302 güne yükselmiştir.

Toplam iç borç stoku içinde nakit iç borç stokunun payı % 59,6'dan % 67,1'e yükselmiş, nakit dışı iç borç stokunun payı % 40,4'den % 32,9'a düşmüştür.

Borç stokunun yapısında 2003 yılında iyileşme görülmüş, sabit getirili kısmın payı artarken, değişken faizli döviz cinsinden ve dövize endeksli kısmın payı azalmıştır. 2002 yılında iç borç stokunun % 25,1'i sabit faizli, % 42,8'i değişken faizli, % 18,9'u döviz cinsinden ve % 13,2'si dövize endeksli senetlerden oluşurken,

2003 yılında % 35,3'ü sabit faizli, % 42,8'i değişken faizli, % 12,7'si döviz cinsinden ve % 9,2'si dövize endeksli senetlerden oluşmuştur.

2003 yılında Türk Lirası'nda meydana gelen reel değer artışı ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşın işgücü ve enerji maliyetlerinin düşük düzeyde oluşu ve verimlilik artışlarına bağlı olarak birim maliyetlerde meydana gelen iyileşme, Euro'nun dolar karşısında değer kazanması nedeniyle Euro cinsinden ihracatın dolar cinsinden değerinin artması, Türk Lirası'nda meydana gelen reel değer artışının ithal girdi ve finansman maliyetlerinde meydana getirdiği düşüş ve iç talebin istenilen düzeye ulaşamaması nedeniyle reel sektörün dış pazarlara yönelmesi ihracat geliri üzerinde olumlu etki yapmıştır. İhracat bir önceki yıla göre % 30 artarak 46.877,6 milyon dolara ulaşmıştır.

Türk Lirası'nın reel olarak değer kazanması, ekonomik büyüme, ihracattaki artış karşılık için yurtiçi sanayi üretiminde meydana gelen artış, makro ekonomik istikrara bağlı olarak oluşan güven ortamı ve ileriye dönük beklentilerdeki iyileşmenin etkisiyle ithalat % 33,3'lük artışla 68.734,1 milyon dolara yükselmiştir.

İthalattaki artışın ihracattan yüksek olması dış ticaret açığını yükseltmiş ve dış ticaret açığı % 41,1 artarak 15.494,7 milyon dolardan 21.856,5 milyon dolara çıkmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı % 69,9'dan % 68,2'ye gerilerken, dış ticaret hacmi % 32 artarak 87.612,9 milyon dolardan 115.611,7 milyon dolara yükselmiştir.

3 Ocak 2003 tarihinde açıklanan kur politikasında, dalgalı kur rejimine 2003 yılında da devam edileceği, kurların piyasa koşullarına göre oluşacağı açıklanmıştır. Merkez Bankası'nın hiçbir şekilde kurların düzeyini yada yönünü belirleme amaçlı döviz alım ya da satım işlemi yapmayacağı, daha önceden olduğu gibi sınırlı kalmak kaydıyla, kurlarda aşırı dalgalanma görüldüğünde alım ya da satış yönünde müdahalelerde bulunabileceği belirtilmiştir. Aynı zamanda güçlü ödemeler dengesi ve ters para ikamesi gelişmelerine bağlı olarak piyasada döviz arz fazlası oluşması halinde, dalgalı kur politikası ile çelişmeyecek, döviz kurunun uzun dönemli eğilimini ve doğal denge değerini bozmayacak şekilde döviz rezervlerini artırmaya yönelik olarak ihale yöntemiyle döviz alımları gerçekleştirebileceği bildirilmiştir.

2003 yılı içinde kur politikası ile ilgili olarak yapılan bütün uygulamalar bu çerçevede yürütülmüştür. Şubat 2001 krizi sonrası uygulanmaya başlanan dalgalı

kur rejimi 2003 yılında da etkin bir şekilde sürdürülmüş, kurlar piyasa şartlarında oluşmuştur. Merkez Bankası aşırı dalgalanmalar dışında, kurların düzeyini ya da yönünü belirleme amaçlı döviz alım ya da satım işlemleri yapmamıştır. Kurlarda görülen aşırı dalgalanma ya da aşırı dalgalanma yaratacak gelişmeler nedeniyle Mayıs-Ekim döneminde altı defa alım yönünde doğrudan müdahalede bulunmuş, piyasadan 4,2 milyar dolarlık döviz almıştır. Satım yönlü müdahalede ise bulunmamıştır.

Irak savaşı nedeniyle yılın ilk aylarında döviz kurlarında yükseliş eğilimi görülmüştür. Savaşın bitmesi ve uygulanan ekonomik programa güvenin artmasıyla döviz kurlarındaki değişimin yönü de değişmiştir. Türk Lirası mali araçlarının yüksek getiri avantajı nedeniyle döviz mevduatlarında çözülme, yoğun bir sistem dışı döviz ve efektif girişi yaşanmıştır. Döviz piyasalarında arz fazlalığı oluşmuştur. Bu arz fazlalığını karşılayacak yeterli talep olmaması nedeniyle Nisan ayı ortasından itibaren kurlarda düşüş trendi başlamış, Türk Lirası hızlı bir değer kazanma sürecine girmiştir.

Merkez Bankası döviz arz fazlasını, döviz rezervlerini güçlendirmek amacıyla ve dalgalı kur rejimi ile uyumlu olarak ihale yöntemiyle sterilize etmiştir. İhale yöntemini etkinleştirmek amacıyla, döviz arz fazlasındaki gelişmelere paralel olarak, piyasa katılımcıları ile de görüşerek ihale yönteminde ve ihale miktarlarında değişikliklere gitmiştir. 6 Mayıs 2003 tarihinde başlayıp, 23 Ekim 2003 tarihinde ara verdiği döviz alım ihaleleriyle 5,7 milyar dolar tutarında döviz piyasadan çekmiştir. Böylece 2003 yılı içinde Merkez Bankası döviz alım ihalesi ve doğrudan döviz alımları yoluyla döviz piyasasından 9,9 milyar dolar çekmiştir.

2003 yılında Türk Lirası diğer ulusal paralar karşısında değer kazanmıştır.

2002 yılında 1.522 milyon dolar olan cari işlemler açığı, 2003 yılında 6.808 milyon dolara yükselmiştir. Cari işlemler açığındaki bu olumsuz gelişme, önemli kısmı net turizm gelirlerindeki artıştan kaynaklanan hizmet gelirlerine rağmen, büyük ölçüde dış ticaret açığındaki yüksek artıştan kaynaklanmıştır. Artan yatırım giderleri de cari açığa artırıcı etki yapmıştır.

Turist sayısında ve ortalama harcama düzeyinde meydana gelen artışa bağlı olarak turizm gelirleri % 14,1'lik artışla 9.676 milyon dolara yükselmiştir. Faiz gelirleri % 19,1 azalarak 634 milyon dolara düşmüştür. Turizm giderleri % 12,4'lük ar-

tışla 2.113 milyon dolara yükselirken, faiz giderleri de % 3,8'lik artışla 4.587 milyon dolar olmuştur. İşçi gelirleri 2002 yılına göre % 19,9 artarak 2.321 milyon dolara yükselmiştir.

2002 yılında 1.161 milyon dolar olan net sermaye girişi, 2003 yılında 5.684 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Doğrudan yatırımlarda (net) 79 milyon dolar, portföy yatırımlarında (net) 2.287 milyon dolar, diğer yatırımlarda 3.318 milyon dolar giriş olmuştur.

2002 yılında 130.928 milyon dolar olan dış borç stoku, 2003 yılında % 12,5'lik artışla 147.264 milyon dolara yükselmiştir. 2002 yılına göre orta-uzun vadeli dış borçlar % 8,6, kısa vadeli dış borçlar % 39,6 artmıştır. Toplam dış borçların 124.342 milyon doları orta-uzun vadeli borçlar, 22.922 milyon doları kısmi kısa vadeli dış borçlardan oluşmuştur. Toplam dış borç stoku içinde orta-uzun vadeli borçların payı % 87,5'den % 84,4'e gerilerken, kısa vadeli borçların payı % 12,5'den % 15,6'ya yükselmiştir.

2002 yılında 23.818 bin olan sivil işgücü 2003 yılında % 0,7'lik düşüşle 23.640 bine gerilemiştir. Ekonomide yaşanan olumlu gelişmelere rağmen sivil istihdam % 1'lik düşüşle 21.354 binden 21.147 bine gerilemiştir. İşsiz sayısı % 1,2'lik artışla 2.464 binden 2.493 bine yükselmiştir. 2002 yılında % 10,3 olan işsizlik oranı, 2003 yılında % 10,5'e yükselirken, eksik istihdam oranı % 5,4'den % 4,8'e gerilemiş, böylece işsizlik ve eksik istihdam nedeniyle atıl işgücü oranı 0,4 puanlık düşüşle % 15,3 olmuştur.

2003 yılında tarım ve sanayi sektörlerindeki istihdamda düşüş olurken, hizmetler sektöründeki istihdamda artış olmuştur. Ekonomide meydana gelen büyüme rağmen, yurt içi talepteki artışın sınırlı düzeyde kalması, toplam istihdamda düşüşe neden olmuştur. Çalışanların % 47,9'u hizmetler sektöründe, % 33,9'u tarım sektöründe, % 18,2'si sanayi sektöründe istihdam edilmiştir.